

SCIENTISTS EVACUATED TO UZBEKISTAN DURING THE SECOND WORLD WAR: THE EVACUATION PROCESS, SCIENTIFIC ACTIVITIES, AND HISTORICAL SIGNIFICANCE

Madina Temirova

Researcher

National University of Uzbekistan

Science ID: MQD-0826-0021

Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: Second World War, evacuation, scientific migration, scientists, Uzbek SSR, Academy of Sciences, scientific institutions, historiography.

Received: 18.08.26

Accepted: 19.08.26

Published: 20.08.26

Abstract: This article examines, on the basis of historical sources, the activities of scientists evacuated to Uzbekistan during the Second World War, the mechanisms of the evacuation policy, and the impact of this process on the development of science in the republic. The study analyzes the relocation of scientific institutions and researchers from the western regions of the Soviet Union to Uzbekistan during the initial stage of the war, highlighting their contributions to defense industries, geology, agriculture, medicine, chemistry, physics, and the humanities. Particular attention is paid to the role of evacuated scientists in the establishment of local scientific schools, the training of scientific personnel, and the foundation of the Academy of Sciences of the Uzbek SSR in 1943. The findings demonstrate that wartime scientific migration became one of the key factors contributing to the long-term development of science in Uzbekistan.

IKKINCHI JAHON URUSHI YILLARIDA O'ZBEKISTONGA EVAKUATSIYA QILINGAN OLIMLAR: EVAKUATSIYA JARAYONI, ILMIY FAOLİYATI VA TARIXIY AHAMIYATI

Madina Temirova

O'zbekiston Milliy universiteti tadqiqotchisi

Ilmiy identifikatsiya raqami: MQD-0826-0021

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: Ikkinchi jahon urushi, evakuatsiya, ilmiy migratsiya, olimlar, O'zbekiston SSR, Fanlar akademiyasi, ilmiy muassasalar, tarixshunoslik.

Annotatsiya: Mazkur maqolada Ikkinchi jahon urushi yillarida O'zbekistonga evakuatsiya qilingan olimlarning faoliyati, evakuatsiya siyosatining amalga oshirish mexanizmlari hamda ushbu jarayonning respublika ilm-fani rivojiga ko'rsatgan ta'siri tarixiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda urushning dastlabki bosqichida Sovet Ittifoqining g'arbiy hududlaridan ilmiy muassasalar va ilmiy kadrlarning O'zbekistonga ko'chirilishi, ularning ilmiy faoliyati, mudofaa sanoati, geologiya, qishloq xo'jaligi, tibbiyot, kimyo, fizika va gumanitar fanlar taraqqiyotiga qo'shgan hissasi yoritiladi. Shuningdek, evakuatsiya qilingan olimlarning mahalliy ilmiy maktablar shakllanishi, ilmiy kadrlar tayyorlash va 1943-yilda O'zbekiston SSR Fanlar akademiyasining tashkil etilishidagi o'rni tarixshunoslik nuqtayi nazaridan baholanadi. Tadqiqot natijalari urush davridagi ilmiy migratsiya O'zbekiston ilm-fani taraqqiyotining muhim omillaridan biri bo'lganligini ko'rsatadi.

УЧЕНЫЕ, ЭВАКУИРОВАННЫЕ В УЗБЕКИСТАН В ГОДЫ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ: ПРОЦЕСС ЭВАКУАЦИИ, НАУЧНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И ИСТОРИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ

Мадина Темирова

Исследователь Национального университета Узбекистана

Научный идентификационный номер: ID: MQD-0826-0021

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Вторая мировая война, эвакуация, научная миграция, ученые, Узбекская ССР, Академия наук, научные учреждения, историография.

Аннотация: В данной статье на основе исторических источников анализируются деятельность ученых, эвакуированных в Узбекистан в годы Второй мировой войны, механизмы реализации политики эвакуации, а также влияние данного процесса на развитие науки республики. Рассматриваются перемещение научных учреждений и научных кадров из западных регионов Советского Союза в Узбекистан в

начальный период войны, их научная деятельность и вклад в развитие оборонной промышленности, геологии, сельского хозяйства, медицины, химии, физики и гуманитарных наук. Особое внимание уделяется роли эвакуированных ученых в формировании местных научных школ, подготовке научных кадров и создании Академии наук Узбекской ССР в 1943 году. Результаты исследования свидетельствуют о том, что научная миграция военного периода стала одним из важнейших факторов развития науки Узбекистана.

Kirish. Ikkinchi jahon urushi (1939–1945) insoniyat tarixidagi eng yirik harbiy-siyosiy mojarolardan biri bo'lib, uning oqibatlari nafaqat iqtisodiyot va siyosiy tizimlarga, balki ilm-fan taraqqiyotiga ham chuqur ta'sir ko'rsatdi. Ayniqsa, 1941-yil 22-iyunda Germaniyaning Sovet Ittifoqiga bostirib kirishi natijasida mamlakatning g'arbiy hududlari urush harakatlari maydoniga aylandi. Moskva, Leningrad, Kiyev, Minsk, Smolensk, Xarkov va Odessa kabi yirik ilmiy markazlar bevosita xavf ostida qoldi. Mazkur vaziyat ilmiy muassasalar, oliy ta'lim tashkilotlari hamda ilmiy kadrlarni mamlakatning sharqiy hududlariga zudlik bilan evakuatsiya qilish zaruratini yuzaga keltirdi.

Muhokama va natijalar. Evakuatsiya Sovet hukumati tomonidan amalga oshirilgan eng yirik tashkiliy tadbirlardan biri bo'lib, uning asosiy maqsadi mamlakatning ilmiy va texnik salohiyatini saqlab qolish, strategik tadqiqotlarni davom ettirish hamda mudofaa sanoatini zarur ilmiy ishlanmalar bilan ta'minlashdan iborat edi. Bu jarayon faqat sanoat korxonalarini emas, balki yuzlab ilmiy institutlar, oliy ta'lim muassasalari, laboratoriyalar, kutubxonalar va ilmiy xodimlarni ham qamrab oldi.

1941–1942-yillarda Sovet Ittifoqining markaziy va g'arbiy hududlaridan Sharqiy hududlarga mingdan ortiq sanoat korxonalari, o'nlab ilmiy muassasalar hamda minglab ilmiy xodimlar evakuatsiya qilindi. Ularning muhim qismi Qozog'iston, O'zbekiston, Qirg'iziston va Turkmaniston hududlariga joylashtirildi. O'zbekiston geografik joylashuvi, nisbatan xavfsiz hudud ekanligi, temir yo'l infratuzilmasi va mavjud ilmiy salohiyati tufayli evakuatsiyaning asosiy markazlaridan biriga aylandi.

Urush yillarida respublikaga yuzlab professorlar, akademiklar, fan doktorlari, ilmiy xodimlar hamda oliy ta'lim muassasalari o'qituvchilari ko'chirildi. Ularning orasida fizika, matematika, geologiya, biologiya, tibbiyot, tarix, arxeologiya, kimyo, qishloq xo'jaligi va texnika fanlarining yetuk vakillari mavjud edi. Ular mahalliy olimlar bilan hamkorlikda qisqa muddat

ichida yangi ilmiy laboratoriyalar tashkil etdilar, mudofaa sanoati uchun zarur ilmiy ishlanmalarni yaratdilar va respublika ilm-fani rivojlanishining yangi bosqichini boshlab berdilar.

Shu jihatdan qaraganda, olimlarning O'zbekistonga evakuatsiya qilinishi faqat urush davrining vaqtinchalik chorasi emas, balki respublika ilm-fani taraqqiyotida uzoq muddatli ijobiy natijalarni yuzaga keltirgan tarixiy hodisa sifatida baholanadi.

Bugungi kunda mazkur masala tarixshunoslikda dolzarb yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Chunki urush davridagi ilmiy migratsiya, ilmiy hamkorlik va ilmiy maktablarning shakllanishi O'zbekiston fani tarixining muhim bosqichlaridan birini tashkil etadi.

1941-yil yozidan boshlab Germaniya qo'shinlarining Sovet hududlariga chuqur kirib borishi natijasida mamlakat rahbariyati sanoat, transport, ilm-fan va madaniyat muassasalarini xavfsiz hududlarga ko'chirish bo'yicha keng ko'lamli dastur ishlab chiqdi. Bu jarayon Sovet Ittifoqi Davlat Mudofaa Qo'mitasi (GKO) hamda Evakuatsiya kengashi tomonidan muvofiqlashtirildi.

1941-yil iyul oyida maxsus Evakuatsiya kengashi tashkil etildi. Mazkur organ sanoat korxonalari bilan bir qatorda ilmiy muassasalar va oliy ta'lim muassasalarini ham sharqiy hududlarga ko'chirish ishlariga rahbarlik qildi. Evakuatsiya qilinadigan muassasalar ro'yxati strategik ahamiyatidan kelib chiqib belgilandi. Birinchi navbatda mudofaa sanoati, metallurgiya, geologiya, energetika, tibbiyot va kimyo yo'nalishidagi ilmiy institutlar ko'chirildi.

1941–1942-yillarda O'zbekistonga Moskva, Leningrad, Kiyev, Minsk, Odessa va Xarkovdan ko'plab ilmiy muassasalar vaqtinchalik joylashtirildi. Ayrim institutlar to'liq tarkibda, boshqalari esa laboratoriyalar va ilmiy guruhlar shaklida ko'chirildi. Ular Toshkent, Samarqand, Buxoro, Farg'ona va Andijondagi ilmiy markazlar hamda oliy ta'lim muassasalari bazasida faoliyatini davom ettirdilar.

Urushning dastlabki ikki yili davomida respublikaga 40 dan ortiq ilmiy muassasa va laboratoriya, minglab professor-o'qituvchilar hamda ilmiy xodimlar ko'chirildi. Shu bilan birga, yuz minglab fuqarolar bilan bir qatorda ilmiy kutubxonalar, noyob laboratoriya jihozlari, ilmiy arxivlar va tajriba uskunalari ham O'zbekistonga olib kelindi.

Evakuatsiya qilingan olimlarni joylashtirish dastlab murakkab kechdi. Turar joy, laboratoriya binolari, ilmiy asbob-uskunalar va moddiy ta'minot yetishmasligi sezilarli muammolarni yuzaga keltirdi. Biroq mahalliy davlat organlari, oliy o'quv yurtlari va ilmiy muassasalarning sa'y-harakatlari bilan qisqa muddat ichida zarur sharoit yaratildi. Toshkent davlat universiteti, O'rta Osiyo industrial instituti, O'rta Osiyo tibbiyot instituti va boshqa oliy ta'lim muassasalari evakuatsiya qilingan olimlarni qabul qilib, ularning ilmiy faoliyatini davom ettirishlari uchun moddiy-texnik bazalarini safarbar etdilar.

Evakuatsiya qilingan ilmiy jamoalar mahalliy olimlar bilan yaqin hamkorlikni yo'lga qo'ydilar. Ayniqsa, geologiya, irrigatsiya, metallurgiya, tibbiyot va qishloq xo'jaligi yo'nalishlarida tashkil etilgan qo'shma ilmiy guruhlar qisqa muddat ichida urush ehtiyojlari uchun zarur ilmiy natijalarga erishdilar. Ushbu hamkorlik natijasida respublikada ilgari mavjud bo'lmagan bir qator ilmiy yo'nalishlar shakllandi va yangi ilmiy maktablar vujudga keldi.

Evakuatsiya siyosatining eng muhim natijalaridan biri shundaki, urush sharoitiga qaramasdan ilmiy tadqiqotlar uzluksiz davom ettirildi. O'zbekiston qisqa vaqt ichida Markaziy Osiyoning yirik ilmiy markaziga aylandi. Aynan shu davrda ilm-fan va ishlab chiqarish o'rtasidagi integratsiya kuchaydi, mudofaa sanoati ehtiyojlariga xizmat qiluvchi amaliy tadqiqotlar ustuvor yo'nalishga aylandi hamda urushdan keyingi ilmiy rivojlanish uchun mustahkam poydevor yaratildi.

Ikkinchi jahon urushi yillarida O'zbekiston Sovet Ittifoqining yirik ilmiy markazlaridan biriga aylandi. Respublikaga evakuatsiya qilingan olimlar faqatgina mavjud ilmiy muassasalarda faoliyat yuritish bilan cheklanmay, balki yangi ilmiy yo'nalishlarni rivojlantirish, mahalliy mutaxassislarni tayyorlash hamda urush ehtiyojlariga mos ilmiy ishlanmalarni yaratishda faol ishtirok etdilar. Bu jarayon O'zbekiston ilm-fanining institutsional rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

Evakuatsiya qilingan olimlarning asosiy qismi Moskva, Leningrad, Kiyev va Minskda ilmiy markazlardan kelgan bo'lib, ular orasida akademiklar, professorlar, fan doktorlari hamda yuqori malakali ilmiy xodimlar bor edi. Ular Toshkent davlat universiteti, O'rta Osiyo industrial instituti, O'rta Osiyo tibbiyot instituti, O'zbekiston SSR Fanlar qo'mitasi va boshqa ilmiy tashkilotlar bazasida faoliyat olib bordilar.

Urush yillarida fizik olimlar faoliyatining asosiy yo'nalishi mudofaa sanoati ehtiyojlarini ilmiy jihatdan ta'minlashga qaratildi. Ayniqsa, optika, elektrotexnika, metall fizikasi va materialshunoslik bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar harbiy texnika ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga xizmat qildi.

Akademik Sergey Ivanovich Vavilov (1891–1951) urush yillarida O'zbekistonda faoliyat yuritgan eng mashhur sovet fiziklaridan biri hisoblanadi. U optik hodisalar, lyuminessensiya va yorug'lik fizikasi bo'yicha tadqiqotlarini davom ettirdi. Vavilovning ilmiy maktabi keyinchalik O'zbekistonda fizik tadqiqotlar rivojiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Uning ilmiy maslahatlari asosida mahalliy laboratoriyalar zamonaviy ilmiy usullar bilan ishlay boshladi.

Fiziklar metallarning fizik xususiyatlarini o'rganish, harbiy texnikalar uchun zarur qotishmalarni takomillashtirish hamda ishlab chiqarish texnologiyalarini optimallashtirish

bo'yicha qator tadqiqotlarni amalga oshirdilar. Bu ishlar urush sanoati uchun strategik ahamiyat kasb etdi.

Urush davrida geologiya eng muhim strategik fanlardan biriga aylandi. Chunki harbiy sanoatning rivojlanishi rangli metallar, nodir elementlar va yoqilg'i resurslariga bevosita bog'liq edi.

Evakuatsiya qilingan geologlar O'zbekistonlik olimlar bilan birgalikda Qurama, Chatqol, Nurota, Hisor va Qizilqum hududlarida geologik-qidiruv ishlarini olib bordilar. Natijada volfram, molibden, qo'rg'oshin, rux, mis hamda surma konlarining istiqbollari aniqlandi.

Mazkur tadqiqotlarda mahalliy geolog olim Habib Abdullayevning faoliyati alohida o'rin tutadi. U evakuatsiya qilingan geologlar bilan hamkorlikda O'zbekistonning mineral xomashyo bazasini o'rganishga rahbarlik qildi. Aynan urush yillarida olib borilgan tadqiqotlar keyinchalik Olmaliq kon-metallurgiya majmuasi va boshqa yirik sanoat markazlarining rivojlanishi uchun ilmiy asos bo'lib xizmat qildi.

Geologlarning izlanishlari natijasida yangi konlarning aniqlanishi harbiy sanoatni zarur strategik xomashyo bilan uzluksiz ta'minlash imkonini berdi.

Kimyo sohasidagi olimlar portlovchi moddalar, sintetik yoqilg'i, yuqori sifatli moylash materiallari, rezina mahsulotlari va farmatsevtika preparatlarini ishlab chiqarish texnologiyalarini takomillashtirish ustida ishladilar.

Evakuatsiya qilingan kimyogarlar mahalliy olimlar bilan birgalikda O'zbekiston tabiiy resurslaridan samarali foydalanish yo'llarini ishlab chiqdilar. Ayniqsa, mahalliy mineral xomashyo va o'simliklardan olinadigan biologik faol moddalarni o'rganish bo'yicha muhim ilmiy natijalarga erishildi.

Kimyoviy tadqiqotlarning amaliy natijalari front uchun dori vositalari, dezinfeksiya preparatlari va sanoat reagentlarini ishlab chiqarishda qo'llanildi.

Urush davrida O'zbekiston hududida 100 dan ortiq harbiy gospital faoliyat ko'rsatgan bo'lib, ularda minglab yarador askarlar davolangan. Bu jarayonda evakuatsiya qilingan tibbiyot olimlari va professorlar muhim rol o'ynadilar.

Jarrohlik, travmatologiya, epidemiologiya, mikrobiologiya va farmakologiya yo'nalishlarida olib borilgan ilmiy tadqiqotlar natijasida yaradorlarni davolash usullari takomillashtirildi. Ayniqsa, qon quyish, infeksiyon kasalliklarning oldini olish hamda rehabilitatsiya metodikalarini ishlab chiqish bo'yicha muhim natijalarga erishildi.

Mahalliy dorivor o'simliklarning kimyoviy tarkibini o'rganish ham keng rivojlandi. Botanika va farmakologiya mutaxassislari O'zbekiston florasidagi dorivor o'simliklardan front ehtiyojlari uchun dori vositalari tayyorlash imkoniyatlarini ilmiy jihatdan asoslab berdilar.

Evakuatsiya faqat tabiiy fanlar rivojiga emas, balki tarix, arxeologiya, tilshunoslik va adabiyotshunoslikning taraqqiyotiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

Akademik Aleksey Pavlovich Okladnikov O'rta Osiyo qadimgi tarixini o'rganish bo'yicha qator ilmiy ekspeditsiyalarni tashkil etdi. Uning tadqiqotlari natijasida Toshkent vohasi, Surxondaryo va Zarafshon vodiysidagi arxeologik yodgorliklarni o'rganish ishlari jadallashdi.

Mashhur tarixchi Yevgeniy Viktorovich Tarle mahalliy tarixchilar bilan ilmiy aloqalarni rivojlantirdi. U tarix metodologiyasi, manbashunoslik va tarixiy tahlil masalalari bo'yicha o'qigan ma'ruzalari orqali yosh tadqiqotchilar malakasining oshishiga xizmat qildi.

Tilshunos, adabiyotshunos va sharqshunos olimlar ham Toshkent ilmiy muhitiga yangi ilmiy metodlarni olib kirib, ilmiy maktablarning shakllanishiga katta hissa qo'shdilar.

Evakuatsiya qilingan olimlarning eng muhim yutuqlaridan biri mahalliy ilmiy kadrlar bilan yaqin hamkorlikni yo'lga qo'yganligidir.

Akademik Toshmuhammad Qori-Niyoziy rahbarligida matematika, fizika va pedagogika yo'nalishlarida qo'shma ilmiy tadqiqotlar olib borildi. Geolog Habib Abdullayev, biologlar, kimyogarlar va qishloq xo'jaligi mutaxassisleri evakuatsiya qilingan ilmiy jamoalar bilan birgalikda ishladilar.

Natijada respublikada ilmiy seminarlar, konferensiyalar va qo'shma laboratoriyalar tashkil qilindi. Mahalliy yosh mutaxassislar bevosita mashhur akademiklardan ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Bu esa urushdan keyingi yillarda O'zbekistonda mustaqil ilmiy maktablarning shakllanishiga kuchli turtki berdi.

1941–1943-yillarda O'zbekistonga nafaqat alohida olimlar, balki Sovet Ittifoqining bir qator ilmiy-tadqiqot institutlari, laboratoriyalari va oliy ta'lim muassasalarining ilmiy jamoalari ham evakuatsiya qilindi. Bu ilmiy salohiyatning jamlanishi respublika ilm-fanining institutsional rivojlanishiga kuchli turtki berdi hamda urush yillarida ilmiy tadqiqotlarning uzluksiz davom etishini ta'minladi.

Evakuatsiya qilingan ilmiy muassasalar orasida SSSR Fanlar akademiyasi tizimidagi ayrim institutlar, geologiya, fizika, kimyo, biologiya, qishloq xo'jaligi, tibbiyot va gumanitar fanlarga ixtisoslashgan ilmiy markazlarning bo'linmalari mavjud edi. Mazkur ilmiy jamoalar Toshkent, Samarqand va boshqa shaharlarda faoliyat yuritayotgan mahalliy ilmiy muassasalar bazasida vaqtincha joylashtirildi.

Bu davrda O'zbekiston ilmiy markazlari faqat tadqiqot olib boruvchi maskan sifatida emas, balki butun Sovet Ittifoqining sharqiy hududlaridagi ilmiy hamkorlik markaziga aylandi. Turli fan yo'nalishlari vakillari o'rtasidagi fanlararo hamkorlik kuchaydi, ilmiy tajriba almashinuvi kengaydi hamda urush ehtiyojlariga xizmat qiluvchi kompleks tadqiqotlar yo'lga qo'yildi.

Urush sharoiti ilm-fan oldiga yangi vazifalarni qo'ydi. Ilmiy tadqiqotlarning aksariyati bevosita mudofaa sanoati, qishloq xo'jaligi va sog'liqni saqlash ehtiyojlariga yo'naltirildi.

Geologlar tomonidan aniqlangan foydali qazilma konlari qisqa muddat ichida sanoat o'zlashtirilishiga tavsiya etildi. Metallurglar rangli metallarni qayta ishlash texnologiyalarini takomillashtirdilar. Kimyogarlar portlovchi moddalar, sintetik materiallar va farmatsevtik preparatlar ishlab chiqarishning ilmiy asoslarini ishlab chiqdilar.

Qishloq xo'jaligi yo'nalishida paxta, g'alla va moyli ekinlar hosildorligini oshirishga qaratilgan agrotexnik tavsiyalar yaratildi. Sug'orish tizimlarini takomillashtirish, tuproq unumdorligini saqlash va yangi seleksiya usullarini qo'llash bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borildi. Bu tadqiqotlar front va front ortini oziq-ovqat hamda xomashyo bilan uzluksiz ta'minlashda muhim omil bo'ldi.

Tibbiyot sohasida evakuatsiya qilingan olimlar ishtirokida gospiatlar qoshida ilmiy-amaliy markazlar tashkil etildi. Yaradorlarni davolash, infeksiya kasalliklarining oldini olish, mahalliy dorivor o'simliklardan foydalanish hamda sanitariya-gigiyena tadbirlarini takomillashtirish bo'yicha ilmiy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Shunday qilib, urush yillarida fan va ishlab chiqarish o'rtasidagi integratsiya sezilarli darajada kuchaydi. Bu tajriba urushdan keyingi yillarda ham O'zbekiston ilm-fanining rivojlanishida muhim omil bo'lib qoldi.

Urush yillaridagi ilmiy salohiyatning ortishi respublikada mustaqil ilmiy muassasa – O'zbekiston SSR Fanlar akademiyasini tashkil etish zaruratini yuzaga keltirdi. 1940-yilda tashkil etilgan O'zbekiston SSR Fanlar qo'mitasi qisqa muddat ichida ilmiy faoliyatni muvofiqlashtirishda muhim tajriba to'pladi. Evakuatsiya natijasida respublikaga kelgan yuqori malakali ilmiy kadrlar esa ushbu jarayonni yanada jadallashtirdi.

1943-yil 4-noyabrda O'zbekiston SSR Fanlar akademiyasi tashkil etildi. Bu voqea O'zbekiston ilm-fani tarixida yangi bosqichni boshlab berdi. Akademiyaning tashkil etilishi respublika ilmiy salohiyatining mustahkamlanganidan, ilmiy tadqiqotlar hajmi va sifati sezilarli darajada oshganidan dalolat edi.

Fanlar akademiyasi tarkibiga geologiya, fizika-matematika, kimyo, biologiya, tarix, til va adabiyot, sharqshunoslik hamda qishloq xo'jaligi yo'nalishidagi ilmiy institutlar kiritildi. Akademiya faoliyati ilmiy tadqiqotlarni muvofiqlashtirish, yangi laboratoriyalar tashkil etish, ilmiy ekspeditsiyalar o'tkazish va ilmiy kadrlar tayyorlashni yangi bosqichga olib chiqdi.

Fanlar akademiyasining birinchi prezidenti etib akademik Toshmuhammad Qori-Niyoziy saylandi. Uning rahbarligida respublikada ilmiy boshqaruvning yangi modeli shakllandi.

Evakuatsiya qilingan olimlar akademiya institutlarining ilmiy kengashlari, laboratoriyalari va tadqiqot dasturlarini tashkil etishda faol ishtirok etdilar.

Evakuatsiya jarayoni O'zbekistonda zamonaviy ilmiy maktablarning shakllanishiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Urush yillarida mahalliy yosh olimlar mashhur akademiklar va professorlar bilan bevosita ishlash imkoniyatiga ega bo'ldilar. Natijada ilmiy rahbarlik, tajriba almashish va ilmiy metodologiyani o'zlashtirish jarayoni tezlashdi.

Urush tugaganidan keyin ham ko'plab olimlar O'zbekistonda ilmiy aloqalarini davom ettirdilar. Ayrimlari respublikaga muntazam ilmiy ekspeditsiyalar uyushtirdi, boshqalari esa ilmiy rahbar sifatida mahalliy tadqiqotchilarni tayyorlashda ishtirok etdi.

1940-yillarning oxiri va 1950-yillarda geologiya, fizika, matematika, biologiya, tibbiyot, tarix va sharqshunoslik yo'nalishlarida shakllangan ilmiy maktablarning aksariyati aynan urush yillaridagi ilmiy hamkorlik tajribasiga tayangan holda rivojlandi.

Xulosa. Tarixiy nuqtai nazardan baholaganda, olimlarning O'zbekistonga evakuatsiya qilinishi qisqa muddatli harbiy zarurat doirasidan chiqib ketgan hodisa hisoblanadi. Mazkur jarayon respublikaning ilmiy infratuzilmasini rivojlantirish, ilmiy kadrlar salohiyatini oshirish va zamonaviy ilmiy muassasalar tizimini shakllantirishda muhim bosqich bo'ldi.

Urush davrida shakllangan ilmiy aloqalar keyingi o'n yilliklarda ham davom etdi. O'zbekiston olimlari SSSR Fanlar akademiyasi institutlari bilan hamkorlikda yirik ilmiy loyihalarda qatnashdilar. Ilmiy ekspeditsiyalar soni ortdi, aspirantura va doktorantura tizimi rivojlandi, xalqaro ilmiy aloqalarning dastlabki asoslari yaratildi.

Shuningdek, evakuatsiya natijasida respublikada ilm-fan va oliy ta'lim o'rtasidagi uzviy bog'liqlik kuchaydi. Universitetlar ilmiy markazlarga aylandi, ilmiy tadqiqotlar ta'lim jarayoniga faol tatbiq etildi. Bu esa O'zbekistonda zamonaviy ilmiy tizimning shakllanishiga mustahkam asos bo'ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekistonning yangi tarixi. Ikkinchi kitob: O'zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida. – Toshkent: Sharq, 2000. – 688 b.
2. O'zbekiston tarixi. Mas'ul muharrir D.A. Alimova. – Toshkent: Akademnashr, 2019. – 720 b.
3. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. 12 jild. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, 2000–2006.
4. O'zbekiston tarixi (1917–1991). Oliy ta'lim muassasalari uchun darslik. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018. – 640 b.
5. Ikkinchi jahon urushi tarixi (1939–1945). – Toshkent: Fan, 1985. – 512 b.

6. Qori-Niyoziy T.N. Tanlangan ilmiy asarlar. – Toshkent: Fan, 1970.
7. Abdullayev H.M. Geologiya va O‘zbekistonning mineral boyliklari. – Toshkent: Fan, 1964.
8. O‘zbekiston SSR Fanlar akademiyasi tarixi (1943–1993). – Toshkent: Fan, 1993.
9. История Великой Отечественной войны Советского Союза. В 6 т. – Москва: Воениздат, 1960–1965.
10. Великая Отечественная война 1941–1945. Энциклопедия. – Москва: Советская энциклопедия, 1985.
11. Минц И.И. История Великой Отечественной войны Советского Союза. – Москва: Наука, 1970.
12. Окладников А.П. Избранные труды. – Новосибирск: Наука, 1981.